

УДК 343.13

DOI 10.33244/2617-4154.4(17).2024.183-190

І. Ю. Клименко,

аспірант,

Державний податковий університет

e-mail: i_klymenko@ukr.net

ORCID ID 0009-0000-2925-5515

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ РОЗБОЇВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

У статті досліджуються механізми реалізації заходів запобігання розбоїв, вчинених неповнолітніми. Зазначено, що аналіз вікових груп неповнолітніх за допомогою кримінологічних показників та соціологічних опитувань свідчить, що рівень кримінальної активності серед осіб віком 14–16 років майже утричі нижчий, ніж у групі 16–18 років. Злочинність неповнолітніх часто має латентний характер, оскільки більшість їхніх протиправних дій сприймаються як прояв недостатньої соціальної зрілості. Крім того, характерними рисами злочинності неповнолітніх є високий рівень рецидиву, який постійно зростає. Ще однією особливістю є груповий характер злочинності неповнолітніх, що дає змогу їм компенсувати психологічну невпевненість у своїх діях, об'єднуючи фізичні зусилля для досягнення злочинного результату.

Висловлено позицію, що органи та служби, які займаються захистом прав дітей, повинні виконувати загальні та специфічні завдання, що стосуються особливого об'єкта запобіжного впливу в системі ювенальної юстиції. До специфічних завдань ювенальної юстиції належать охоронна, запобіжна, виховна, відновна, реабілітаційна та ресоціалізаційна функції. Однією з ключових спеціальних функцій є ресоціалізаційна, яка передбачає відновлення соціального статусу неповнолітнього, що відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, до рівня повноправного члена суспільства через відновлення його фізичного, психологічного та соціального стану (згідно з частиною 2 статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України).

Виокремлено особливості соціальної адаптації звільнених неповнолітніх мають такі характеристики.

Зроблено висновок про те, що, незважаючи на позитивні аспекти впровадження пробації в Україні, цей інститут кримінально-виконавчої системи активно розвивається. Один із напрямів цього розвитку полягає у співпраці органів пробації з громадськими організаціями з метою запобігання рецидивній злочинності в Україні. Згідно з результатами нашого дослідження, ми запропонували ряд ініціатив для підвищення ефективності цієї співпраці у сфері запобігання рецидивній насильницькій злочинності серед неповнолітніх.

Ключові слова: неповнолітні, розбій, запобігання, пробація, адаптація, соціалізація.

У сучасний період розвитку України відбуваються значні трансформації не лише в соціально-політичному житті суспільства, але й у сфері кримінальної юстиції. Цей процес є тривалим і складним, оскільки вимагає вирішення численних проблем. Однією з таких проблем є необхідність впровадження ефективних заходів для запобігання розбоїв серед неповнолітніх.

Аналіз вікових груп неповнолітніх за допомогою кримінологічних показників та соціологічних опитувань свідчить, що рівень кримінальної активності серед осіб віком 14–16 років майже утричі нижчий, ніж у групі 16–18 років. Злочинність неповнолітніх часто має латентний характер, оскільки більшість їхніх протиправних дій сприймаються як прояв недостатньої соціальної зрілості. Крім того, характерними рисами злочинності неповнолітніх є високий рівень рецидиву, який постійно зростає. Ще однією особливістю є груповий характер злочинності неповнолітніх, що дає змогу їм компенсувати психологічну невпевненість у своїх діях, об'єднуючи фізичні зусилля для досягнення злочинного результату.

На основі аналізу статистичних даних можна зазначити стійку тенденцію до гуманізації сфери кримінальної юстиції, зокрема щодо неповнолітніх. Незважаючи на зростання кількості вироків у справах про кримінальні правопорушення неповнолітніх, також збільшується кількість осіб, які звільняються від відбування покарання за умови випробування. Проте соціально небезпечні наслідки кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, потребують не лише використання соціально-економічних, медичних, правових та інших заходів впливу, а також пошук новітніх дієвих методів запобігання цьому соціально-правовому явищу.

Не всі підтримують впровадження ювенальної юстиції. Владика Тимотей, єпископ Української Правовірної Греко-Католицької Церкви, висловив своє незадоволення цим процесом. Він вважає, що ювенальна юстиція, що складається із сукупності судових органів і установ у справах неповнолітніх та пов'язаних із ними соціальних служб, може через законодавство та неясні юридичні формулювання отримати право контролю над усіма сім'ями, навіть тими, що функціонують успішно. За його словами, ювенальна юстиція має три основні аспекти з юридичною силою: по-перше, можливість насильного відбирання дітей у батьків та позбавлення батьківських прав; наступне, нерівноправне ставлення до прав і обов'язків батьків у вихованні дітей щодо моральних та християнських цінностей; по-третє, порушення відносин між дітьми та батьками, представляючи батьків як головних ворогів дитини.

Відомий український психіатр С. В. Глузман також критично висловив свою позицію стосовно впровадження ювенальної юстиції в Україні. Він підкреслив необхідність розвитку цієї системи лише за умов наявності розвинутих соціальних закладів, що проводять лікування та здійснюють реабілітацію неповнолітніх, які мають залежність від алкоголю та наркотиків, належних соціальних служб для роботи з молодими людьми, які відбувають покарання за злочини або є об'єктами примусових заходів виховного характеру, а також з тими дітьми, що перебувають у групі ризику та важкими підлітками, які потребують професійної психологічної підтримки.

С. В. Глузман зазначив про відсутність достатньої кількості професіоналів у сфері дитячої психіатрії, які були б здатні визначити проблеми дитини та спрямувати її розвиток у соціально позитивному напрямі після роботи з вищезазначеними категоріями неповнолітніх. Підтримуємо цю думку, оскільки дослідження останніх років показують зростання кількості осіб з психічними хворобами та аномаліями, особливо серед підлітків. Також існує зв'язок між насильницькою злочинністю та психічними аномаліями в рамках осудності, які можуть бути умовами, але не завжди є прямими причинами [1, с. 5].

Вважаємо, що органи та служби, які займаються захистом прав дітей, повинні виконувати загальні та специфічні завдання, що стосуються особливого об'єкта запобіжного впливу в системі ювенальної юстиції. До специфічних завдань ювенальної юстиції належать охоронна, запобіжна, виховна, відновна, реабілітаційна та ресоціалізаційна функції [2, с. 76–79]. Однією з ключових спеціальних функцій є ресоціалізаційна, яка передбачає відновлення соціального статусу неповнолітнього, що відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, до рівня повноправного члена суспільства через відновлення його фізичного, психологічного та соціального стану (згідно з частиною 2 статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України).

На нашу думку, заходи пенітенціарної пробації мають бути різноманітними та містити соціально-виховні й психологічні заходи. Наприклад, це може передбачати тісний контакт із працівником органу пробації, участь у бесідах, прийом працівника вдома, а також участь у певних діяльностях, затверджених судом, таких як навчальні програми та тренінги для осіб, які вчинили розбійницькі дії, а також програми для позбавлення від алкогольної залежності. Вважаємо, що впровадження таких заходів дасть можливість органам пробації ефективно здійснювати нагляд і проводити соціально-виховну роботу з суб'єктами пробації. Ця робота буде проводитися індивідуально за планом, який враховує оцінку ризиків вчинення нових розбійницьких дій суб'єктом пробації. Вона передбачатиме різні підходи до надання психологічної та іншої підтримки, сприятиме зайнятості, участі в навчальних програмах, виховних заходах та соціально корисній активності.

Особливу увагу варто приділити розбоям, що вчиняються неповнолітніми, які вже відбули покарання і були звільнені з місць позбавлення волі.

Проблему позитивної ресоціалізації неповнолітніх, які звільнилися з місць позбавлення волі, можна вирішити за рахунок аналізу понять соціалізації та ресоціалізації осіб, що відбували покарання у вигляді позбавлення волі. Соціалізація – це процес, під час якого індивід засвоює соціальні норми, культурні цінності та зразки поведінки, необхідні для функціонування як повноправного члена суспільства, до якого він належить [3, с. 29]. Цей процес охоплює два етапи: адаптацію та інтеріоризацію. Під час адаптації індивід пристосовується до соціального середовища, а під час інтеріоризації він засвоює та усвідомлює соціальні норми.

Адаптація охоплює перетворення та зміну вже засвоєних моделей поведінки, звичок, установок і уявлень. Соціальна адаптація неповнолітніх, які вийшли з місць позбавлення волі, є специфічним процесом соціалізації, що сприяє відповідності їхньої поведінки вимогам суспільства та сприяє засвоєнню соціально значущих позицій.

Це допомагає їм розв'язувати життєві проблеми та інтегруватися в систему соціальних і моральних цінностей.

Так, процес адаптації неповнолітніх, які вийшли з місць позбавлення волі, є важливою складовою їхньої ресоціалізації та інтеграції в суспільство. Цей процес також пов'язаний із правовою культурою, розумінням правових та моральних норм, а також засвоєнням етичних принципів, що допомагають їм стати активними учасниками суспільства.

Особливості соціальної адаптації звільнених неповнолітніх мають такі характеристики:

1. Процес розпочинається після їхнього звільнення з місць позбавлення волі.
2. Починається з моменту звільнення та завершується досягненням відповідності між очікуваннями суспільства та поведінкою колишнього засудженого.
3. Основною метою соціальної адаптації є інтеграція їх у життя без обмежень, пов'язаних із покаранням, у новому або зміненому оточенні.
4. Успішність адаптації залежить від навичок, здобутих під час відбування покарання.
5. Важливим є співвідношення між особистими установками та вимогами навколишнього середовища, таких як трудовий колектив, сім'я тощо.
6. Успішна адаптація можлива за умов позитивної взаємодії мікросередовища та особистості засудженого, а також узгодженості соціальних очікувань і моральних позицій.

Дослідження юридичної літератури підтверджують, що одним із найефективніших методів соціальної роботи у сфері адаптації неповнолітніх, які повертаються з місць позбавлення волі, є постпенітенціарний соціальний супровід. Це означає систематичну діяльність державних та недержавних установ, а також соціальних працівників, таких як соціальні педагоги, з метою втілення соціальної політики щодо осіб, які повертаються з місць позбавлення волі, з метою створення умов для їхньої позитивної соціалізації.

Вказаний метод соціального супроводження вважається найбільш ефективним, оскільки враховує потреби та бажання клієнта, базується на партнерських відносинах, спрямований на вирішення конкретних проблем, охоплює як індивідуальну, так і групову роботу, та орієнтований на використання інноваційних підходів у соціальних заходах з метою бажаної соціалізації молодих людей, що були звільнені з місць позбавлення волі.

Ключовими організаційними методами постпенітенціарного соціального супроводження є індивідуальна та колективна робота. Серед методів використовуються консультування, надання правової допомоги, психокорекція, тренінги зі здобуття соціальної компетентності та інші методи соціального впливу.

Представник соціальної служби, такий як соціальний педагог, повинен мати глибокі знання у сферах права, психології, педагогіки та соціокультури для забезпечення належного ступеня постпенітенціарного соціального супроводження. Представники органів соціальної служби, що здійснюють цей супровід, спрямовують людину на принципи демократичного суспільства.

Отже, підхід повинен базуватися на позитивних аспектах, вірі в гуманну природу людини, але також розумінні всіх складнощів процесу відновлення соціальних навичок

колишніх ув'язнених. Постпенітенціарне соціальне супроводження молодих людей, що були звільнені з місць позбавлення волі, є способом соціального впливу, що має на меті створити умови для абсолютного відновлення участі цих осіб у суспільстві, а в разі потреби – у представництві їх прав у сфері правозахисної діяльності з метою захистити їх права та законні інтереси.

Згідно зі статтею 6 Кримінально-виконавчого кодексу України ресоціалізація визначається як усвідомлене відновлення засудженого в соціальному статусі як абсолютного члена суспільства, що означає повернення його до самостійного і прийняттого соціально-нормативного життя. Ця складна соціально-правова категорія охоплює різні аспекти відновлення зв'язків в соціумі як під час відбування покарання, так і після нього. У педагогіці пенітенціарного спрямування ресоціалізацію розглядають у двох аспектах: пенітенціарна ресоціалізація, що означає формування в засудженого зразкової поведінки в місцях відбування покарань, та постпенітенціарна ресоціалізація, що складається із системи заходів відносно трудового та побутового влаштування, встановлення зв'язків зі звільненим з тим, щоб відбулася його наступна соціальна реабілітація коли він буде звільнений з місць позбавлення волі. Ці заходи спрямовані на відновлення засудженого в соціальному статусі та відновлення його самостійності в соціумі.

Ймовірність стверджувати щодо досягнення ресоціалізації стає реальною лише тоді, коли після звільнення засудженого вирішені всі його соціальні та побутові проблеми, такі як житлові умови, зайнятість, фінансове забезпечення й інші аспекти. З огляду на вищесказане не є правильним констатувати факт остаточної ресоціалізації неповнолітнього засудженого впродовж періоду відбування покарання. Наразі можна лише вживати певних заходів щодо підготовки до досягнення цієї мети після звільнення. Вироблення умов для належного рівня соціалізації молоді, які повертаються з місць позбавлення волі, полягає у знанні своїх прав та обов'язків, передбачених законодавством.

Згідно з вимогами Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у формі обмеження волі або позбавлення волі на певний термін», молоді люди до 35 років, які були звільнені, отримують різні форми соціальної підтримки в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відповідно до вимог законодавства. Ця підтримка охоплює інформаційну, правову, трудову, психолого-педагогічну, медичну допомогу та інші форми, які необхідні для успішної соціальної адаптації. Відповідно до законодавства проводиться паспортизація осіб, які відбувають покарання, вирішуються питання повернення їх у сім'ю, забезпечення житлових умов, реалізації прав на працю та освіти, а також надання медичної допомоги.

Проте на практиці, стосовно неповнолітніх, які відбували покарання у формі позбавлення волі, більшість зазначених питань, на жаль, не вирішуються в повному обсязі. Здебільшого позитивний досвід роботи в цьому напрямі обмежується лише пошуком роботи та житла для засуджених.

Водночас досвід інших країн показує більш ефективну підтримку для звільнених з місць позбавлення волі. Наприклад, у Великій Британії Міністерство юстиції закликає найбільші компанії набирати на роботу більше екс-ув'язнених. Представники провідних британських компаній позитивно сприймають цю ініціативу влади як спосіб допомоги

знову почати чесне життя. У США особа, яка подає на умовно-дострокове звільнення, повинна розробити план свого життя після звільнення, охоплюючи місце проживання, зайнятість та побутові умови. Пробація, яка є альтернативою позбавленню волі, передбачається законодавством США і вимагає попереднього аналізу особистості засудженого для визначення заходів пробації.

В Україні та за її межами велика увага приділяється проблемі рецидивної насильницької злочинності серед неповнолітніх. Це є одним із показників хвороби суспільства. Щороку фіксується значна кількість випадків повторних кримінальних правопорушень, на які виносяться понад три тисячі вироків. Більшість таких випадків стосується тяжких та особливо тяжких злочинів, які вчиняються групами осіб, охоплюючи неповнолітніх. Це свідчить про неефективність покарання як засобу виховного впливу. О. О. Шкут зазначає, що «ресоціалізація та виправлення засуджених є нагальною проблемою сучасного суспільства, оскільки місця відбування покарання дуже негативно оцінені як вітчизняними, так і зарубіжними експертами» [4, с. 141].

О. Колб розглядає кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі як останній засіб примусу для осіб, визнаних винними у кримінальному правопорушенні [5, с. 108]. Це означає, що держава, ізолюючи злочинця від суспільства та обмежуючи його конституційні права і свободи, діє в умовах крайньої необхідності. З одного боку, це призводить до певних страждань для засудженого в межах закону, а з іншого – захищає інших осіб від імовірності стати жертвою кримінального правопорушення.

На думку С. Виноградової, особа, яка перебувала під впливом кримінального покарання у в'язниці, продовжує дотримуватися норм, звичаїв і традицій тюремного середовища, стає адаптивною до нього та відповідних практик злочинного способу життя. Водночас без соціального контролю та підтримки держави й суспільства вона може стати дезадаптивною в контексті законної культури слухняної спільноти [6, с. 142].

Суворі покарання як засіб перевиховання злочинця вважаються застарілими та неефективними. Однак важливо враховувати, що засуджені – це окрема специфічна категорія осіб. Хоча суди призначають покарання, враховуючи умови життя та вплив оточення на засуджених, і їхні індивідуальні особливості, часто ці заходи не досягають мети виправлення особи. Це ставить на порядок денний питання щодо пошуку нових, ефективних засобів запобігання рецидивній насильницькій злочинності неповнолітніх в Україні.

Для зменшення рівня рецидивної насильницької злочинності неповнолітніх необхідно впровадити комплексну систему заходів кримінально-виконавчої політики, яка охоплюватиме дієве правосуддя, соціально-культурні, реабілітаційні та відновні програми для засуджених. Такі програми мають допомогти засудженим вирішити соціальні та побутові проблеми, навчити їх контролювати свою поведінку й усвідомлювати наслідки своїх вчинків, а також відновити стосунки в суспільстві.

Для успішного впровадження цих заходів потрібна співпраця між органами державної влади, громадськими установами, судовою системою, поліцією, установами Міністерства юстиції, громадськими організаціями та постачальниками соціальних, освітніх, медичних, реабілітаційних, релігійних та інших послуг.

Висновки. З урахуванням вищезазначеного дійшли висновку, що, незважаючи на позитивні аспекти впровадження пробації в Україні, цей інститут кримінально-виконавчої системи активно розвивається. Один із напрямів цього розвитку полягає у співпраці органів пробації з громадськими організаціями з метою запобігання рецидивній злочинності в Україні. Згідно з результатами нашого дослідження пропонується ряд ініціатив для підвищення ефективності цієї співпраці у сфері запобігання рецидивній насильницькій злочинності серед неповнолітніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Нац. Акад. внутр. справ України. К., 2005. С. 5.
2. Михайлова І. М. Щодо спеціальних функцій ювенальної юстиції в Україні. *Ludské a občianske práva a slobody: mechanizmus ich implementácie a ochrany v roznych odvetviach práva* : Zborník príspevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie, Bratislava, 19, 20 septembra 2014 р. Bratislava : PANEURÓPSKA VYSOKA SKOLA FAKULTA PRAVA, 2014. С. 76–79.
3. Зверева О. В., Безпалько С. Я., Марченко І. Д. Соціальна робота в Україні : навчальний посібник. К. : Центр навч. літ., 2004. С. 29.
4. Шкут О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2018. 491 с.
5. Колб О. Г. Про деякі аспекти забезпечення в Україні права засуджених до позбавлення волі на охорону здоров'я. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 106–111.
6. Виноградова С. О. Рецидивна злочинність серед неповнолітніх: причини та попередження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 33 (2). С. 141–144.

REFERENCES

1. Khodymchuk O. O. Nasylnytska zlochyinnist osib z psykhychnymy anomaliiamy ta yii zapobihannia : avtoref. dys. kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.08 / Nats. Akad. vnutr. sprav Ukrainy. K., 2005. С. 5.
2. Mykhailova I. M. Shchodo spetsialnykh funktsii yuvenalnoi yustytsii v Ukraini. *Ludské a občianske práva a slobody: mechanizmus ich implementácie a ochrany v roznych odvetviach práva* : Zborník príspevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie, Bratislava, 19, 20 septembra 2014 р. Bratislava : PANEURÓPSKA VYSOKA SKOLA FAKULTA PRAVA, 2014. С. 76–79.
3. Zvierieva O. V., Bezpalko S. Ia., Marchenko I. D. Sotsialna robota v Ukraini : navchalnyi posibnyk. K. : Tsentr navch. lit., 2004. S. 29.
4. Shkut O. O. Teoretyko-prykladni zasady funktsionuvannia kryminalno-vykonavchoi systemy Ukrainy : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Zaporizhzhia, 2018. 491 s.

5. Kolb O. H. Pro deiaki aspekty zabezpechennia v Ukraini prava zasudzhennykh do pozbavlennia voli na okhoronu zdorovia. *Istoryko-pravovyi chasopys*. 2013. № 1. S. 106–111.

6. Vynohradova S. O. Retsydyvna zlochynnist sered nepovnolitnikh: prychny ta poperedzhennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo*. 2015. Vyp. 33 (2). S. 141–144.

I. Yu. KLYMENKO. MECHANISM FOR IMPLEMENTATION OF MEASURES FOR THE PREVENTION OF ROBBERY COMMITTED BY MINORS

The article examines the mechanisms of implementation of measures to prevent robberies committed by minors. It is noted that the analysis of age groups of minors with the help of criminological indicators and sociological surveys shows that the level of criminal activity among persons aged 14–16 years is almost three times lower than in the group of 16–18 years. Juvenile delinquency often has a latent character, since most of their illegal actions are perceived as a manifestation of insufficient social maturity. In addition, juvenile delinquency is characterized by a high rate of recidivism, which is constantly increasing. Another feature is the group nature of juvenile delinquency, which allows them to compensate for psychological insecurity in their actions by combining physical efforts to achieve a criminal result.

The position has been expressed that bodies and services dealing with the protection of children's rights should perform general and specific tasks related to the special object of preventive influence in the juvenile justice system. The specific tasks of juvenile justice include protective, preventive, educational, restorative, rehabilitation and resocialization functions. One of the key special functions is resocialization, which involves restoring the social status of a minor serving a prison sentence to the level of a full-fledged member of society by restoring his physical, psychological and social condition (according to Part 2 of Article 6 of the Criminal Executive Code of Ukraine).

Peculiarities of social adaptation of released minors have the following characteristics.

It was concluded that despite the positive aspects of the introduction of probation in Ukraine, this institution of the criminal-executive system is actively developing. One of the directions of this development is the cooperation of probation authorities with public organizations in order to prevent recidivism in Ukraine. According to the results of our research, we have proposed a number of initiatives to improve the effectiveness of this cooperation in the field of prevention of recidivism of violent crime among minors.

Key words: minors, robbery, prevention, probation, adaptation, socialization.

Стаття надійшла до редколегії 3 жовтня 2024